

Árbevirolaš vuoigatvuodalaš vieruin guhkes historjá Sámis

Alimus Hálddahasriekti lea 1999 čoavdán vuosttas váidagiid Sámedikki mearrádusaid birra. Váldogažaldahkan orui leamen dat, sáhttago olmmoš leat Sámedikki válggain jietnavuoigadahtton sápmelaš ng. lappalašákka vuodul. Eanaš oassi váidiin leat ákkastallan iežaset jienastanvuoigatvuoda dainna, ahte sin máttut leat máksán dolin ng. lappalaččaid siidavearu ja ledje dan oktavuodas merkejuvvon "lappalažžan" eanagirjiide dahje vearroguoddingirjiide jagiid 1695-1857.

Sámit ledje juo 1695:s ordnen luondduriggodagaid geavahusa ja hálddašeami nu, ahte sis ledje siiddat viehka viidát dálá Suoma rájiid siste. Siidavuogádat govččaige gaskaáiggi loahpas Fennoskandia davviosiid, muhto ruottelaš-suopmelaš servodat leavvagođii goittot vehážiid sámesiiddaid guovlluide. Iešalddes viiddis Sámeena čoahkkaniid dain sámesiiddain. Dalá Sámeeatnama rájiid Suomas eanamihtideaddji mearridii kártii 1675:s. Gearretbeavdegirjiid mielde Sámi rádji jođii 1600-logu loahpas ja 1700-logu álggus Eanodagas Gihttela bokte Guossámii. Sámeráji davábeale guovlluid gehčče gullat sámiid eatnamiidda, main sis lei vuoigatvuoha guolástussii, meahcebevdui ja boazodollui. Dán vuoigatvuoda ovddas sii šadde máksit sámevearu, maŋjeleappos eanavearu.

Ovddit áiggiid eanageavaheami birra

Váldoservodagat beroštišgohte davviguovlluin juo 1200-logus. 1340:s addojuvvui ng. Telge mearrádus dan dihte, go sámiid ássanguovlluide Sámeeatnama máttaosiide ledje bohtigohtán Ruotas olbmot ja birkelaččat ballagohte ahte sii eai sáhtáše šat vearuhit sámiid. Jagi 1340 mearrádusa mielde vearrogeatnegasvuoha eatnamii ordnejuvvui sierra lága vuodul. 1358:s gonagas Erik Magnusson attii dáhkádusa, man mielde sámiid ii ožžon hehttet geavaheamis eatnamiiddiset. 1542:s gonagas Gustav Vasa celkkii váldegotti meahceguovlluid ruvna opmodahkan. Gonagas ii goittot heaittihan sámiid dološ vuoigatvuodaid guollečaziide ja bivdoeatnamiidda, muhto dagahii julggaštusainis dan ahte sámit gárte máksit dain vearu. Gonagasa julggaštus hüksii vuodu ng. regálaohppii, man mielde ruvna lei alimus oamasteaddji ja earát ruvna dáhtus sorjavaš vuolleoamasteaddjit.

Suomas sámerájis ii lean goassige dakkár mearkkašupmi go Ruota bealde. Hamina rafisoahpamuša maŋŋá Suopma šattai autonomalaš oassin Ruoššas. Ruota válldi áigge álgán ovdánanhistorjá joatkašuvai, muhto seammás jođalmuvai Ruošša válldi áigge 1809-1917. Lappi gihligotti ássit ledje luitojuvvon persovnnalaš mávssuin ja soahtebálvalusas. Suoma sámeaguovllus joatkašuvai ođđaásaiduhttin miehtá Ruošša válldi áigge. Ođđadálut vuodđuduvvodedje Ruošša válldi áigásaš njuolggadusaid vuodul. Duogášjurddan orru leamen leamaš miella beassat Jiekŋaábiin oktavuhtii. Jagi 1851 meahceásahusa mielde stáhta meahcceedatnamat galge geavahuvvot ođđadáluid vuodđudeapmái ja lasseeatnamiid addimii sekundáralaččat. Dalle biddjojuvvojedje meahcedoalu

beroštumit eanadoalu beroštumiid ovddabeallai. Nuba vuosttas ođđadáluid viidodagat ledje oalle stuorrát.

Ruošša válldi áigge oassi anáraččain luhpe goahteeallimis ja álge ođđadálolažžan dahje ruvnnameahcceptorpárin. 1886:s áhahuvvui meahcceláhka, man mielde gillegottiid olggobeale vuovddit ja meahcceedatnamat gullet stáhtii, jos priváhtaolmmoš ii sáhttán čájehit daidda buoret vuoigatvuodalaš ákka. Sturrajuogus, mii gergejuvvui buorre muddui eatnamiid hárrái 1950-logus ja čáziid hárrái 1990-logus, báhce váldooassi eatnamiin ja čáziin stáhta hálddašánválddi vuollai. Mánngas, geat eai dovdda ášši, leat čuoččuhan ahte go sámevearu máksán lappalaččat vuodđudedje ovdal jagi 1875 dáluid, de sis livčče lean earálgan ovddut, dárbbut, servošat ja lánkamearrádušat go boazodoaluin bargan badjesámiin. Duohtavuohka lea goittot ahte ođđadálolažžan álgán lappalaččat leat bargan bohccuiguin áibbas seammaláhkai go Sámedikki válgalagahallamii merkejuvvon sámiid máttut. Seammaláhkai guolásteaddjilappalaččat leat doallan šibihiid dego ođđadálolaččat ja nuppe dáfus doallan bohccuid dego boazosámit. Čuoččuhange ahte stáhta hálddašán eana- ja čáhcegeavaheapmi lappalašéaláhusaid jođiheamis joatkašuvai árbevirolaš vuoigatvuodalaš vieru mielde 1970-logu rádjai.

Stáhtaváldi ja sámit

1990:s geigejuvvui ministtar Puhakkai smiehtamuš evttohussan sámeláhkkan. Sámeláhkaevttohusa ulbmilin lei dan 1 §:a mielde earret eará máhcahit sámiide vuoigatvuoda eatnamiidda, čáziide ja ealáhussii. Dán váldoprinsihpa ollašuhhtima várás evttohuvvui sámelága 10E§:s ahte dállojuogu olggobeallai báhčan eatnamiin dahjege lagamustá stáhtaeatnamiin hábmejuvvošii sámeoktasašeana, mii livččii gullan oamastanvuoigatvuodain lánkaevttohusa vuodul vuodđudit jurddašuvvon sámesiiddaide. Meahcceráđđehusa sadjái livčče boahtán sámesiiddaid hábmen meahccedoalloovttastusat. Vuoigatvuodaid oazžun galge šaddat sámit gielalaš ákkaid vuodul ja sámesiiddat bálgosjuogu mielde. Cealkámušaid addima oktavuodas goittot fuomášuvvui ahte dákkár málle ii mannan oktii árbevirolaš vuoigatvuodalaš vieruiguin.

Sámi Parlameantta árvalusa vuodul áhahuvvui 1993:s bargajoavku válmmaštallat evttohusa sámediggeláhkkan. Bargajoavkku smiehtamuš geigejuvvui 1994:s vuoigatvuodaministtar Hannele Pokkai. Máinnašuvvon árvalusas evttohuvvui ahte sápmelašmeroštallan galggai rievdaduvvot. Meroštallama vuodđun ii livčče lean šat dušše giella- ja iešidentifikašuvdnaágga, muhto dál sápmelažžan sáhtii dohkkehít maiddá dakkár olbmo, gii lea merkejuvvon eanagirjjiide, vearroguoddinlogahallamii ja heaggagirjjiide jagiid 1875-1923 ja su mañisboahttiid. Lappalaččas dahkkojuvvui ná sápmelaš. Sámediggelága ulbmilin ii lean váldit beali stáhtaeatnamiidda guoski vejolaš dološ oamastanvuoigatvuodaide, muhto lánčit vuodu sámiid kulturiešstivrejupmái. Árvalusas vuhttui goittot ahte lága oktan ulbmilin lei áiggi mielde sirdit stáhtaeatnamiidda guoski vuoigatvuodaid sámediggelágas oaivvilduvvon sámiide.

Alimus Hálddahasrievtti duopmu oktan ákkastallamiinnis orru čielggasmahttimin ja čájeheamen Sámedikki doaibmaválddi. Dat lea buresboahmán ja dárbbášlaš, vai dálá moivás dilli čielgagoahdá.

Norgga stáhtaministtar BondevikGa sáhkavuorru Norgga sámedikki dievasčoahkkimis 28.9.1999 lei miellagiddevaš ovdamearka das, man vuodu alde Norgga, Ruota ja Suoma eana- ja čáhceoamastanvuoigatvuođaid sáhtášii čoavdit ja máhcahit dáid riikkaid sámiide. BondevikGa mielas Norga lea vuodđuduvvon eatnamii, man oamastit norgalaččat ja sámit. Davviriikalaš dásis galggašii su mielas ovdánit nu, ahte fidnejuvvošii áigái davviriikalaš sámekonvenšuvdna oktasaš prinsihpaid mielde nu, ahte seammás váldojuvvojit vuhtii sámiid eana- ja čáhcevuogitvuođat.

Čearddalaš nákkuid garvima várás galggašii mu mielas váldit atnui dáppe Suoma bealdege Norgga málle, man mielde dasto čilgejuvvošedje sámiid ja lappalaččaid eana- ja čáhcevuogitvuođat. Sáhtášii mannat ainge guhkkelebbui ja čilget, gokko sámiid ja lappalaččaid suomagielat mañisboahhtiid vuoigatvuođaáddejumit earránit. Ná livččii vejolaš garvit guhkes diggonproseassa ja ovdánit politihkalaččat almmá ahte čuožžilit vuostálasvuođat ja oažžut áigái politihkalaš čovdosa dáid berošteaddji joavkkuid gaskkas. Dán málle mielde sáhtášii vel goas nu oažžut áigái davviguovlluid eanahálddašanorgána, mas livčče ovddasteaddjin sámit, lappalaččat ja eará berošteaddji joavkkut. Stáhta eatnamiidda ja čáziide guoski vuoigatvuođaid dáfus galgá mu mielas čuovvut dálá stáhtanjuolggadusa ja čoavdit oamastanriidduid rievtti ovddas. Jos áigu šiitit stáhta oamastusa eatnamiidda ja čáziide ovddes sámesiiddaid guovlluin, de gártá čilget ášši historjjálaččat jotkkolaš dáhpáhusráiddu vuodul omd. jagis 1695 otnábeaivái. Dušše dat buktá bissovaš čovdosa dálá dillái.

Jouni Kitti